

Archeo-rapport 221

De archeologische begeleiding in de abdij van Herkenrode (heraanleg toegangsweg)

Maarten Smeets

Archeo-rapport 221

De archeologische begeleiding in de abdij van Herkenrode (heraanleg toegangsweg)

Maarten Smeets

**Kessel-Lo, 2014
Studiebureau Archeologie bvba**

Colofon

Archeo-rapport 221

De archeologische begeleiding in de abdij van Herkenrode (heraanleg toegangsweg)

Opdrachtgever:	vzw Patrimonium H. Graf Herkenrode
Projectleiding:	Maarten Smeets
Leidinggevend archeoloog:	Maarten Smeets
Auteurs:	Maarten Smeets
Foto's en tekeningen:	Studiebureau Archeologie bvba (tenzij anders vermeld)

Op alle teksten, foto's en tekeningen geldt een auteursrecht. Zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van Studiebureau Archeologie bvba mag niets uit deze uitgave worden vermenigvuldigd, bewerkt en/of openbaar gemaakt, hetzij door middel van webpublicatie, druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook.

D/2014/12.825/22

Studiebureau Archeologie bvba
Jozef Wautersstraat 6
3010 Kessel-Lo
www.studiebureau-archeologie.be
info@studiebureau-archeologie.be
tel: 0474/58.77.85
fax: 016/77.05.41

©2014, Studiebureau Archeologie bvba

Administratieve fiche

Administratieve gegevens

Opdrachtgever	Vzw Patrimonium H. Graf Herkenrode Herkenrodeabdij 1, 3511 Kuringen
Uitvoerder	Studiebureau Archeologie bvba
Vergunningshouder	Maarten Smeets
Beheer en plaats opgravingsgegevens	Deze gegevens werden na het onderzoek overgemaakt aan de opdrachtgever.
Beheer en plaats vondsten en stalen	De vondsten en stalen werden na het onderzoek overgemaakt aan de opdrachtgever.
Projectcode	2013/457
Vindplaatsnaam	Herkenrode (heraanleg toegangsweg)
Locatie	Provincie: Limburg, Gemeente: Hasselt, Straat: Herkenrodeabdij
Kadasternummers	Afdeling: Sectie: perceelsnummers:
Lambertcoördinaat 1	214088.461; 183320.160; 28.312
Lambertcoördinaat 2	214086.491; 183317.354; 28.310
Lambertcoördinaat 3	214096.210; 183309.500; 28.460
Lambertcoördinaat 4	214087.420; 183284.410; 28.460
Kadasterplan	Zie fig. 1.3
Topografisch plan	Zie fig. 1.2
Begindatum	2 december 2013
Einddatum	3 december 2013

Onderzoeksopdracht

Verwijzing Bijzondere voorwaarden	Zie bijzondere voorwaarden bij de vergunning voor een archeologische opgraving: Hasselt, Herkenrodeabdij (heraanleg toegangsweg klooster)
Archeologische verwachtingen	Er kunnen resten worden verwacht die te maken hebben met de aanwezige abdij.
Wetenschappelijke vraagstellingen	Geen wetenschappelijke vraagstelling opgenomen in de bijzondere voorwaarden.
Aard van de bedreiging	De toegangsweg naar het klooster en de kerk werden heraangelegd (30 cm diep), het middendeel tussen de toegangswegen werd geherprofileerd (50 cm diep) zodanig dat het hemelwater op het laagste punt wordt samengebracht en kan infiltreren en er werden enkele sleuven voorzien voor de aanleg van aardgasleidingen (tot 80 cm diep).
Randvoorwaarden	Zie bijzondere voorwaarden bij de vergunning voor een archeologische opgraving: Hasselt, Herkenrodeabdij (heraanleg toegangsweg klooster)

Inhoudstafel

Inhoudstafel	p. 1
Hoofdstuk 1 Algemene inleiding en situering van het project	p. 3
1.1 Inleiding	p. 3
1.2 Beschrijving van de vindplaats	p. 4
1.3 Bodemeenheden rond de site en hun eigenschappen	p. 5
Hoofdstuk 2 Werkwijze en opgravingsstrategie	p. 7
Hoofdstuk 3 Het historisch en archeologisch kader	p. 9
Hoofdstuk 4 Resultaten van het sporenbestand	p. 29
Hoofdstuk 5 Interpretatie van de vindplaats	p. 31
Hoofdstuk 6 Besluit	p. 33
Bibliografie	p. 35

Hoofdstuk 1 Algemene inleiding en situering van het project

1.1 Inleiding

Naar aanleiding van een stedenbouwkundige vergunningsaanvraag werd door Onroerend Erfgoed een archeologische begeleiding opgelegd (vergunningsnummer 2013/457). De toegangsweg naar het klooster en de kerk werden heraangelegd (30 cm diep), het middendeel tussen de toegangswegen werd geherprofileerd (50 cm diep) zodanig dat het hemelwater op het laagste punt wordt samengebracht en kan infiltreren en er werden enkele sleuven voorzien voor de aanleg van aardgasleidingen (tot 80 cm diep) (fig. 1.1).

Het onderzoek werd door de vzw Patrimonium H. Graf Herkenrode aan Studiebureau Archeologie bvba toevertrouwd en het terreinwerk werd uitgevoerd op 2 en 3 december 2013.

Fig. 1.1: Plan der werken. Oranje: 30 cm diep. Blauw: 50 cm diep. Leidingen (rode pijl): tot 80 cm diep.

1.2 Beschrijving van de vindplaats

Het projectgebied is gelegen binnen het grachtencomplex dat de abdijsite Herkenrode omringd (fig. 1.2 en 1.3) en bevindt zich ten zuidwesten van het 16de-eeuwse abdissenkwartier en het 18de-eeuwse abdissenverblijf.

Binnen de archeoregio's (fig. 1.4) is het projectgebied gesitueerd in de Kempen.

Fig. 1.2: Topografische kaart met aanduiding van het projectgebied¹.

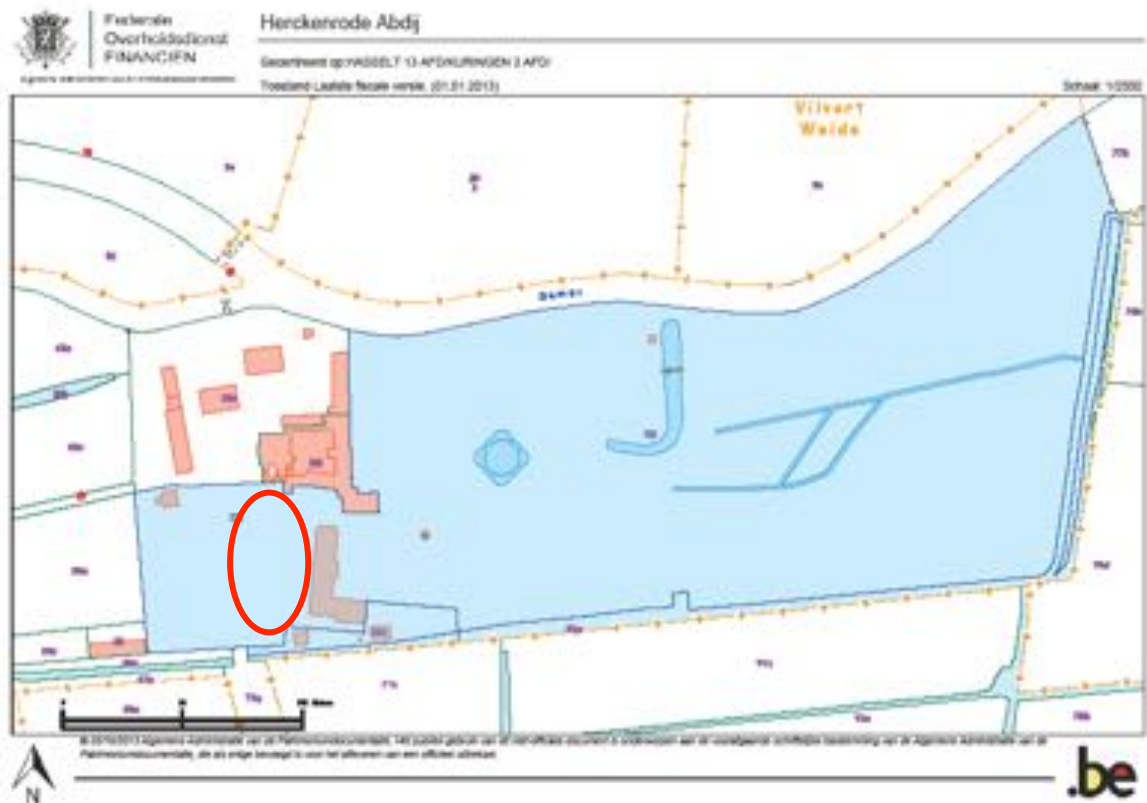

Fig. 1.3: Kadasterkaart met aanduiding van het projectgebied².

¹ www.agiv.be

² www.minfin.fgov.be

Fig. 1.4: Situering van het projectgebied binnen de verschillende Vlaamse archeoregio's.³

1.3 Bodemeenheden rond de site en hun eigenschappen

Op de bodemkaart ligt het projectgebied op een vergraven terrein (OT) (fig. 1.5). Door de aanwezigheid van de Demer net ten noorden van de abdij, hebben de omliggende gekarteerde gronden een natte ondergrond. De podzol (.g) die in de omgeving gekarteerd werd, is bij archeologisch onderzoek in 2004-2005 sporadisch nog aangetroffen.

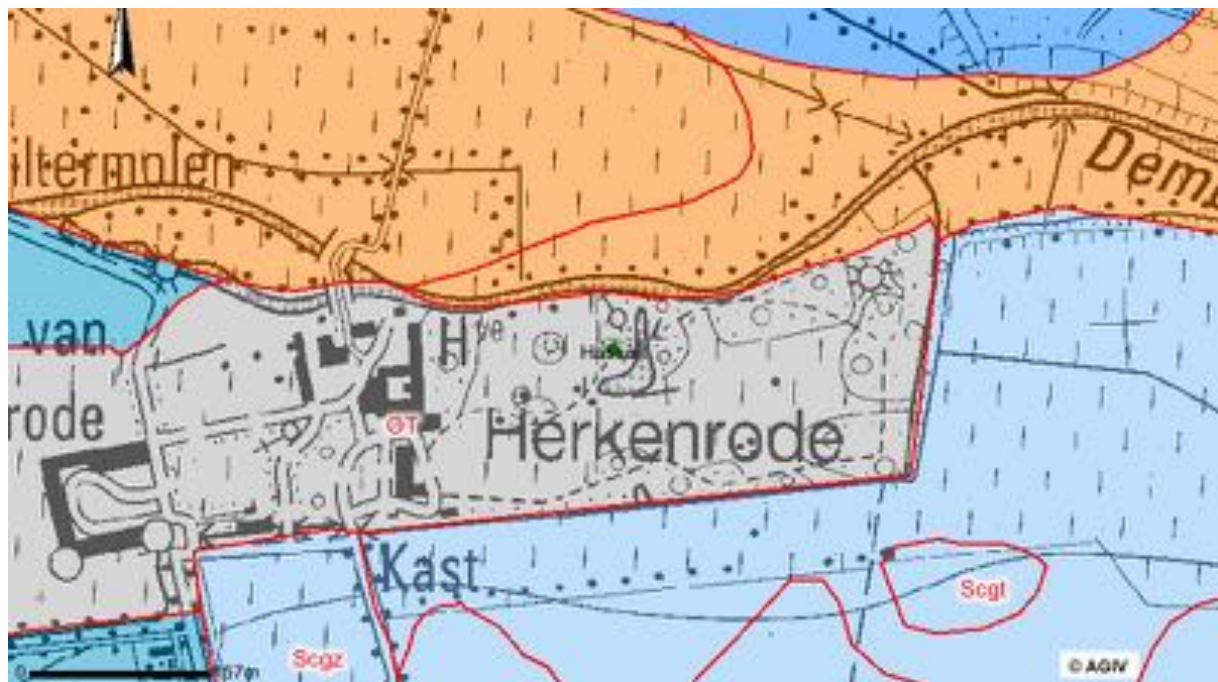

Fig. 1.5: Overzicht van het bodemlandschap met aanduiding van het onderzoeksgebied⁴.

³ <https://onderzoeksbalans.onroerendergoed.be/onderzoeksbalans/archeologie>

⁴ www.agiv.be

Hoofdstuk 2 Werkwijze en opgravingsstrategie

Conform de opgelegde voorschriften werden zones waar archeologisch erfgoed mogelijk verstoord zou worden, archeologisch opgevolgd. De begeleiding bestond uit het continu volgen van de graafwerken in de zones waar archeologisch erfgoed mogelijk geraakt werd, gevolgd door een onmiddellijke registratie vanaf het eerste archeologisch relevante vlak.

Op 2 en 3 december 2013 werden de ca. 80 cm diepe sleuven gegraven voor het leggen van aardgasleidingen. Hierbij werd vastgesteld dat het archeologisch relevante vlak zich slechts op deze diepte begon te manifesteren. Controle van de werken aan de wegenis en voor de aanleg van het ondiepe bekken leverden dan ook geen vondsten of sporen op, aangezien deze werken niet tot op het archeologische relevante niveau reikten.

De beperkte breedte van de sleuven en de aanwezigheid van verschillende leidingen had een negatieve invloed op het onderzoek. Nergens kon de natuurlijke bodem bereikt worden, maar de bodemopbouw was gelijkaardig aan deze van de opgravingen in 2004-2005, namelijk een 30 cm dikke laag teelaarde, gevolgd door een ca. 50-60 cm dik puinpakket, waaronder pas het eerste archeologisch relevante niveau te situeren valt. Bij het onderzoek in 2004-2005 werden alle sleuven gemiddelde 80-100 cm onder het maaiveld aangelegd voor het eerste archeologische vlak.

Fig. 2.1: Aanleg van de aardgasleiding.

De aanwezige muurresten werden opgekuist, gefotografeerd en beschreven. De sleuven werden digitaal topografisch ingemeten, evenals het maaiveld. Er werden geen vondsten ingezameld en er werden ook geen stalen voor verder onderzoek genomen. Het gebruik van de metaaldetector leverde geen vondsten op.

Hoofdstuk 3 Het historisch en archeologisch kader

3.1 De orde van Cîteaux⁵

3.1.1 De aanloop

In het midden van de 11de eeuw brak voor het Christendom een periode aan van expansie nadat een einde was gekomen aan de politieke en morele chaos van de Vroege Middeleeuwen. Grote hongersnoden, een collectieve (zenuw)inzinking rond het jaar 1000 en het geweld dat gepaard ging met politieke veranderingen, hadden voor een nieuwe sociale orde gezorgd. De macht van de kerk werd hierin veel reëler doordat het zich bij alle hervormingen had weten te verzekeren van de steun van zowel de lokale heersers als de bevolking.

Veel van de oude abdijen profiteerden van de algemene verkerkelijking van West-Europa. Ze werden centra waar de kennis van die tijd werd opgeslagen, en droegen bij tot het prestige van hun beschermheer. Veel van de nieuwe kloosterlingen kwamen ook uit de adellijke families, waar vooral de jongere zonen geen aanspraak konden maken op de functies die hun families toebehoorden. Via erfenis kwamen veel kloosters in het bezit van ruime eigendommen.

Het ontstaan van de Cisterciënzers in deze woelige periode moet enigszins geduid worden. Het was enerzijds een reactie op het pralerige karakter van de orde van Cluny en anderzijds de drang naar een kluizenaarsbestaan.

Al sinds de stichting van Cluny in 910 leefde men er in een sfeer van hervorming. De nadruk lag hierbij vooral op pracht en praal. De geschenken en giften stroomden toe en op het einde van de 11de eeuw had Cluny de grootste kerk van dat moment. Hiertegen kwam reactie van een aantal hervormers die als kluizenaar terug de juiste weg naar de oorsprong van het christendom wilden vinden. Beiden volgden ze de Regel van Benedictus, waarbij de kluizenaars vooral de nadruk legden op een ascetische levenswijze, terwijl men in Cluny vooral op gebed gericht was.

3.1.2 Molesme

Omstreeks 1075 ondernam Robertus van Molesme een poging tot monastieke hervorming. Afkerig ten opzichte van de levenswijze van de Cluniacenzers, werd hij aangetrokken tot het kluizenaarsleven. Hij was er evenwel van overtuigd dat het monastieke leven best in een gemeenschap kon gebeuren, zonder aan het ascetische te raken. Met enkele volgelingen trok Robertus de bossen in om een gemeenschap te stichten. Al gauw kreeg hij een aantal schenkingen en het aantal volgelingen nam toe. De oorspronkelijke stichters kwamen hierdoor echter steeds meer in de minderheid en waren niet meer in staat de levenswijze te bepalen. Uiteindelijk verloor Robertus de greep op zijn gemeenschap en omstreeks 1090 was ze nauwelijks te onderscheiden van andere rijke abdijen in de buurt.

Robertus probeerde nog om de orde te herstellen door zijn argumenten kracht bij te zetten door naar de Regel van Benedictus te verwijzen. Uiteindelijk mislukte de hervorming toch, maar ze was een goede leerschool geweest voor de toekomstige stichters van Cîteaux. Aan het mislukken van Molesme hield men vooral een permanente achterdocht ten aanzien van Cluny over en besefte men

⁵ Lekai 1980.

dat het aangaan van te nauwe banden met de feodale samenleving op termijn tot noodlottige gevolgen zou leiden.

3.1.3 'Het Nieuwe Klooster'

In 1090 vertrok Robertus samen met 21 monniken om op een andere plaats een 'Nieuw Klooster' te stichten. Bij hen waren onder andere Albericus en Stefanus Harding. Robertus vroeg aan de pauselijke gezant een officiële erkenning van zijn nieuw klooster. De stichtingsdatum van de orde is niet toevallig op 21 maart 1098, de feestdag van de Heilige Benedictus. Voor het klooster in Molesme was het echter gezichtsverlies en zij vroegen een oplossing van de paus. Op een synode in juni 1099 werd beslist dat de monniken van 'het Nieuwe Klooster'⁶ niet langer gebonden waren door hun gelofte aan Robertus. De monniken werd aangeraden om hun gelofte opnieuw te doen, maar dan aan Robertus' opvolger Albericus. Om de monastieke vrede te bewaren, 'kreeg' Robertus Molesme terug.

Albericus (1099-1109) wilde van het klooster een Benedictijnerabdij maken waar de Regel van Benedictus strict werd toegepast. De nieuwe abt verkreeg pauselijke bescherming tegen pogingen van Molesme om de andere dissidente monniken die samen met Robertus waren vertrokken terug te halen.

Na de dood van Albericus op 26 januari 1109 werd Stefanus Harding (1109-1119) tot nieuwe abt verkozen. Toen Stefanus abt werd was de toestand van de gemeenschap niet rooskleurig. De gebouwen waren vervallen, het aantal monniken nam af en er was voedseltekort. Om hieraan het hoofd te bieden liet hij toe, in tegenstelling tot zijn twee voorgangers, om giften te ontvangen, zonder dat de geest van de religie eronder leed. Al gauw beschikte de abdij over een uitgestrekt grondgebied waarop lekenbroeders en betaalde krachten actief waren. Eveneens belangrijk was de toetreding van Bernardus van Fontaine als novice in 1113. De komst van Bernardus, samen met een groep getrouwen uit de Bourgondische adel, stelde Stefanus voor twee problemen. Hij moest voorkomen dat de inmenging van de adel niet te groot werd en anderzijds was er een steeds nijpender plaatsgebrek. Hoewel een uitbreiding helemaal niet overeen kwam met het oorspronkelijk plan van Robertus van Molesme, kon Stefanus niet anders dan een aantal dochterkloosters op te richten. Tussen 1113 en 1115 werd La Ferté, Pontigny, Clairvaux (waar Bernardus abt werd) en Morimond, de vier 'eerste dochters', gesticht.

Omdat de groeiende gemeenschap niet uiteen zou vallen, zag Stefanus de noodzaak een handvest op te stellen, het *Charta Caritatis*. Hierin waren naastenliefde en eensgezindheid de gemeenschappelijke basis voor alle stichtingen. Op het eerste Algemeen Kapittel van september 1119 werd de *Charta Caritatis* goedgekeurd. De paus bevestigde de geldigheid ervan in zijn bul *Ad hoc in apostolici*. Vanaf dit moment werd niet meer de naam 'het Nieuwe Klooster', maar de orde van Cîteaux of de cisterciënzers, gebruikt.

3.1.4 Bernardus van Clairvaux (1120-1153)

Toen Bernardus in Cîteaux aankwam, hing het lot van de nieuwe orde nog aan een zijden draadje. Al spoedig bleek in hem een geboren leider met een onbuigzame wilskracht te schuilen. Als goed opgeleide zoon van de Bourgondisch adel uit Fontaines, was hij ook welbespraakt.

⁶ *Novi monasterium*.

Zijn geschriften raakten zeer snel verspreid over Frankrijk en even snel groeide zijn naam en faam. Al snel was hij voor zijn tijdgenoten de leider geworden waarnaar zij hunkerden.

In een tijd die gekenmerkt werd door politieke onrusten, wist hij zich als diplomaat tot het centrum van de Europese politiek op te werken. Zijn succes zat in zijn moreel overwicht, zijn onzelfzuchtige bedoelingen en zijn onweerstaanbare persoonlijkheid. Het feit dat Europa zich richtte naar de arme, bescheiden abt van Clairvaux, bewijst dat in die dagen morele maatstaven belangrijker waren dan bruto geweld.

Eén van de hoogtepunten in Bernardus' leven was de verkiezing van één van zijn leerlingen tot paus. In opdracht van paus Eugenius III (1145-1153) riep Bernardus met overweldigend succes op tot de tweede kruistocht van 1147.

Samen met het succes van Bernardus, groeide ook het aantal kloosters van de orde. Hierbij ging het niet altijd om nieuwe stichtingen, maar vaak vroegen kloosters van andere congregaties toelating om tot de orde toe te treden.

De invloed van vroegere vernieuwingsbewegingen reikte meestal niet verder dan de grenzen van het politieke territorium. Zij vonden geen algemene bijval, en vaak was er onvoldoende toezicht mogelijk. De beweging die Bernardus op gang bracht, had echter een Europees karakter. Al vrij vroeg zwermden cisterciënzers uit over de hele christelijke wereld. In 1151 telde de orde 333 stichtingen, en nog een goede eeuw later was dit cijfer uitgegroeid tot 647.

3.1.5 De kruistochten

Gedurende de 12de eeuw gingen de pausen zich steeds meer met tal van religieuze en politieke aangelegenheden bezighouden. Zij hadden hiervoor echter geen vaste staf, en de hulp van mensen als Bernardus was dan ook onontbeerlijk. Dat juist de cisterciënzers hiervoor zo aangewezen waren, kwam doordat zij een hechte organisatie achter zich hadden, overal en in grote getalen aanwezig waren en een aantal van de meest begaafde en energieke mensen van die tijd in hun rangen telden⁷. Al in 1124 nam de abt van Morimond deel aan een eerste kruistocht. Bernardus zelf was zeer betrokken bij het oproepen tot de tweede kruistocht. Toen in Duitsland een hetze ontketend werd tegen de joden, greep Bernardus krachtdadig in.

De organisatie van de derde kruistocht was grotendeels het werk van de cisterciënzers. Gerardus, de cisterciënzer aartsbisschop van Ravenna werd tot pauselijk legaat benoemd en belast met het preken van en oproepen tot de kruistocht. Vele abten en monniken van de orde trokken mee met de legers. Het beoogde resultaat werd niet bekomen, en vele monniken overleefden de tocht niet. Voor Gerardus eindigde in 1194 de kruistocht voor de muren van Akko.

⁷ Niettemin lijken vele abten weinig gevoeld te hebben voor het zo weglukken van de monniken uit hun kloosters.

3.2 Het graafschap Loon⁸

3.2.1 Van de Karolingische graafschappen tot het graafschap Loon

Het verdrag van Meerssen uit 870 deelde Haspengouw op in vier graafschappen. De Karolingische graafschappen en gouwen vielen op het einde van de 9de en in de 10de eeuw uiteen.

Er ontstaan nieuwe grenzen en het is duidelijk dat de nieuwe graafschappen niet gewoon ontstaan zijn uit versmelting van twee Karolingische graafschappen, maar uit de samenvoeging van brokstukken van verschillende gebieden. De grensaflijning wordt nu veel minder bepaald door het publieke of koninklijke gezag, maar wordt bepaald door meer persoonlijke redenen, waarbij lokale politieke belangen een veel grotere rol spelen. Het publieke gezag is verbrokken en de administraties, voor zover daar nog sprake van is, worden vastgelegd door de lokale machtsverhoudingen.

Er is geen enkel documentair bewijs dat het graafschap Loon voor 1031 bestaan zou hebben, hoewel er toch algemeen wordt aangenomen dat het graafschap vanaf het begin van de 11de eeuw reeds bestond.

3.2.2 De Loonse graven⁹

De eerste gekende graaf is Giselbert (1015-1044/46). Zijn opvolgers zijn Emmo (1044/46-1078/79) en Arnold I (1078/79-1125/35), die het territorium van het graafschap uitbreiden met een deel van Taxandrië.

De regeerperiode van Arnold I werd gekenmerkt door de investituurstrijd. Als vazal van de Luikse prins-bisschop, was hij medeondertekenaar van de Godsvrede uit 1082. Van zijn opvolger Arnold II (1125/35-1138/41) is weinig geweten.

Arnold II wordt opgevolgd door Lodewijk I (1138/41-1171). Lodewijks regering is rijk aan gebeurtenissen. Als graaf van Loon vaarde hij een echte Haspengouwse politiek. In het zuidoosten

⁸ Baerten 1969 en Lyna 1956.

⁹ Lijst van de 15 gekende graven van Loon:

Giselbert I (1015-1044/46)

Emmo (1044/46-1078/79)

Arnold I (1078/79-1125/35)

Arnold II (1125/35-1138/41)

Lodewijk I (1138/41-1171)

Gerard I (1171-1194)

Lodewijk II (1194-1218)

Hendrik I (1218)

Arnold III (1218-1221)

Lodewijk III (1221-1223/27)

Arnold IV (1223/27-1276/78)

Jan (1276/78-1279)

Arnold V (1279-1323)

Lodewijk IV (1323-1336)

Diederik van Heinsberg (1336-1361)

In de doodstrijd van het graafschap Loon zijn Godfried van Dalenbroek (1361-1362) en Arnold van Rummen (1361-1366) nooit echt erkend als graaf.

probeerde hij verloren gegane stukken van het oude graafschap Hocht te herkrijgen, in het westen trad hij op tegen de graven van Duras en in het zuidwesten mengde hij zich in de strijd tegen Hendrik de Blinde, graaf van Namen. Zijn actieve politiek heeft vruchten afgeworpen die deels door hemzelf, deels door zijn opvolger konden geplukt worden.

3.2.3 Gerard I (1171-1194)

De regering van Gerard begon vrij ongelukkig. In een conflict met de graaf van Duras, meende hij recht te hebben op een schadevergoeding, maar deze werd hem door keizer Frederik Barbarossa geweigerd. Gerard kwam ook in botsing met zijn leenheer, de prinsbisschop van Luik. Herhaaldelijk hadden de graven van Loon zich bediend van kerkelijke bezittingen binnen hun domein of aan de rand ervan. Gerard I was zo onvoorzichtig om nu ook een bisschoppelijk goed het voorwerp van gewelddaden te maken.

De Luikse prinsbisschop verzamelde de steun van de stad Sint-Truiden en het graafschap Duras en omsingelde verschillende van Gerards burchten. Zowel de burcht in de hoofdstad Loon, als de burchten van Kolmont, Brustum en Montenaken werden verwoest. Door tussenkomst van de graven van Namen en Henegouwen, werd een wapenstilstand bekomen. De prins-bisschop stelde geen zware eisen en nam genoegen met de belofte dat de graaf geen schadevergoedingen zou eisen. Gerard verplaatste noodgedwongen zijn grafelijke burcht naar Kuringen.

Nadat Gerard tijdelijk zijn macht aan zijn jongere broer Hugo had overgedragen, vertrok hij op reis naar het Heilige Land. Tijdens zijn afwezigheid laaiden de spanningen met het graafschap Duras weer hoog op. De strijd die hierop volgde, werd uiteindelijk in het voordeel van graaf Gerard I beslecht. Duras werd definitief ingelijfd binnen het graafschap Loon.

Als dank voor deze overwinning besluit Gerard I om op kruistocht te gaan naar het Heilige Land. In een strijd voor de muren van de stad Akko sneuvelt hij in 1194.

3.3 The point of no return: van de graaf en de cisterciënzer

3.3.1 De stichting

De exacte stichtingsdatum van Herkenrode wordt omsluierd door de nevelen van de tijd. De oudste vermelding gaat terug naar 1209¹⁰, terwijl pas in 1213 de eerste tekst opduikt waarin gegevens staan over de omstandigheden van de stichting. Het ontbreken van veel bronnenmateriaal over de stichtingsperiode heeft ervoor gezorgd dat in de volgende eeuwen de eigenlijke stichting als een religieuze daad is voorgesteld, in een periode dat de abdisen er alle belang bij hadden om zich als abdij van de graven van Loon te profileren.

Volgens de legende stichtte graaf Gerard I van Loon de abdij in 1182. De graaf schonk toen een deel van zijn domein aan broeder Hendrik (uit Aulne) om er een klooster te stichten, na een ontmoeting met drie vrome vrouwen die in de bossen een kluizenaarsleven leidden. Historisch meer waarschijnlijk is dat graaf Gerard I, die na de verwoesting van zijn burcht in Borgloon (1179) naar het

¹⁰ In een acte uit 1209 verkoopt het kapittel van Sint-Bartholomeus te Luik een bos dat ze bezit te Donderslo (Meeuwen). *Unde notum esse volumus tam futuris quam praesentibus, quod nos illam partem silvae in Donscelre, quae ad nos pertinebat, ecclesiae de Herkenrode rationabiliter et integre vendidimus, ...* Transcriptie van Reusens 1879.

Prinsenhof in Kuringen verhuisde, een deel van zijn landgoed moest verkopen om zijn deelname aan de kruistocht te bekostigen. Of dit terrein reeds ontgonnen was, valt niet duidelijk uit de historische bronnen af te leiden. Toch mag misschien verwacht worden dat de graaf net iets meer verkocht dan een braak stuk terrein. Verder kreeg de graaf nog een lening, waarvoor hij een aantal tienden als onderpand gaf.

In 1194 stierf Gerard I tijdens het beleg van Akko en werd zijn stoffelijk overschot volgens de legende naar de abdij overgebracht om er begraven te worden. Dit sterkt ook het vermoeden dat Herkenrode eerder moet geïnterpreteerd worden als 'architectuur voor cisterciënzers' in tegenstelling dan 'architectuur door cisterciënzers'. In het laatste geval kan ervan worden uitgegaan dat het concept van het klooster gebeurde in de filosofie van de orde¹¹. In het eerste geval is de abdij meer te zien als een propagandamiddel¹² voor de persoon die de abdij stichtte en er later (met zijn familie) begraven wilde worden¹³.

Aangezien de graaf zijn schuld aan de abdij niet meer kon inlossen, werden de tiendenrechten eigendom van de abdij. Het verwerven van deze tiendenrechten, samen met nog latere rechten en schenkingen, vormt mee de basis van de rijkdom van Herkenrode.

In de oorkonde uit 1213 bevestigde graaf Lodewijk II van Loon (1195-1218) de overdracht van het landgoed. Zelf schonk hij uit liefdadigheid en voor zijn zielenheil de tienden van de gronden rond Herkenrode aan de jonge abdij en kwam de abdij eveneens in het bezit van de Tuiltermolen. In een akte uit 1220 wordt de overdracht nogmaals bevestigd door Arnold III (1218-1221), met de expliciete vermelding dat het om een verkoop ging.

Volgens een 18de eeuwse lijst¹⁴ was de eerste abdis van Herkenrode Ingeltrude I (1182-1205). Het is in deze periode (1194-1200) dat de gemeenschap de toestemming kreeg om het cisterciënzerhabijt

¹¹ Hier dient opgemerkt dat vooral in vrouwenabdijen toch al regelmatig van het 'algemene cisterciënzermodel' werd afgeweken.

¹² Ook de latere architectuur van de abdij is nog steeds in dat opzicht verwezenlijkt. Andere abdijen die gesticht zijn voor en door een lokale heerser en waar de abdijskerk als grafmonument diende, zijn onder andere de abdijen van Orval, Clairefontaine en Villers. Er dient opgemerkt te worden dat dit telkens om nieuwe 12de eeuwse stichtingen gaat. In het geval een oude abdij van (meestal) de benedictijnerorde (bv. Aulne) overgaat naar de cisterciënzerorde, is de band met de lokale heersers vaak veel minder sterk. In dat geval gaat het meer om 'architectuur door cisterciënzers'.

¹³ Coomans 2004: 62-90.

¹⁴ Lijst van de 34 abdisen van Herkenrode:

Ingeltrude I (1182-1205)

Jutta I (1205-1237)

Ingeltrude II (1237-1257)

Jutta II (1257-1272)

Margareta (1273-voor 1281)

Aleidis van Diest (1281-1302)

Margareta van Stein (1303-1333)

Agnes van Guigoven (1335-1337)

Beatrix van Lobosch (1341-1354)

Aleidis van Waanrode (1354-1365)

Catharina van Kerkom (1365-1391)

Catharina van Goetshoven (1395-1412)

Aleydis van Rijkel (1414-1433)

Elisabeth van Kerkom (1433-1442)

Béatrix van Reckhoven (1442-1447)

Catharina van Schoonbeek (1447-1456)

Catharina Pipenpoy (1456-1491)

te dragen, hoewel het helemaal niet zeker is dat er toen al sprake was van een vrouwenklooster. Onder leiding van de tweede abdis Jutta I (1205-1237) werd Herkenrode in 1217 officieel opgenomen in de cisterciënzerorde. Deze incorporatie werd in 1218 bevestigd door paus Honorius III, die tevens de bezittingen van de abdij onder zijn bescherming nam, waardoor Herkenrode niet meer aan het wereldlijke gezag onderworpen was.¹⁵ De geestelijke leiding van Herkenrode werd toevertrouwd aan de abt van de abdij van Aulne (prov. Henegouwen).

3.3.2 De middeleeuwen: bloei en verval

De 13de eeuw wordt vooral gekenmerkt door een grote aangroei van het patrimonium van de abdij. Een heel aantal domeinen en landerijen werden door de graven van Loon ofwel geschonken (voornamelijk in de vroege 13de eeuw), ofwel verkocht (voornamelijk vanaf 1285, maar ook al eerder).

Op veel plaatsen verwierf Herkenrode ook het patroonaatsrecht op de kerk en de tienden. Ten gevolge van het niet terugbetalen van een open schuld, verkreeg de abdij de uitbating van de visvangst op een stuk van de Demer.

Regelmatig waren er betwistingen over de bezittingen en privileges die de abdij verworven had. Om zich hiertegen te wapenen vroeg de abdij regelmatig bevestigingen aan allerlei autoriteiten.

Ook in het begin van de 14de eeuw ging de uitbreiding van het patrimonium onverminderd voort.¹⁶ In een aantal gevallen treden enkele koordames op hetzij in persoonlijke naam, hetzij in naam van de abdij. Veel verkopen zijn nu niet meer gemaakt met de grote heren of de plaatselijke adel, maar met personen uit burgerlijke middens. Langzaamaan echter verliest de abdij aan financiële slagkracht en moeten enkele abdisen eigendommen terug verkopen.

Gertrudis de Lechy (1491-1519)
 Mechtildis de Lechy (1519-1548)
 Aleydis de Lechy (1548-1561)
 Catharina van Goer (1561-1579)
 Albertina van Schwartsenberg (1579)
 Catharina van Gavre (1579-1585)
 Anna van der Blocquerie (1585-1620)
 Margaretha de Berghes (1620-1637)
 Barbara van Hinnisdael (1637-1653)
 Anna Catharina de Lamboy (1653-1675)
 Claudia de Merode (1675-1702)
 Catharina de Mombeeck (1702-1725)
 Gertrudis de Mettecoven (1725-1728)
 Barbara de Rivière d'Arschot (1728-1744)
 Anne de Croy (1744-1772)
 Augustina van Hamme (1772-1790)
 Joséphine de Gondrecourt (1791-1796)

¹⁵ Alle eigendommen van de cisterciënzerorde waren aan zowel het wereldlijk als het kerkelijk gezag onttrokken. Dit betekende onder andere dat de wereldlijke heren geen belastingen konden innen en niet aan rechtspraak mochten doen op deze domeinen. Ontrokken zijn aan het kerkelijk gezag betekende vooral dat de plaatselijke bisschop geen bevoegdheid had over de abdij en zich niet kon inmengen bij de verkiezing van een nieuwe abt of abdis.

¹⁶ Omsteeks 1350 vermelden de cartularia van de abdij geen aankopen meer voor een periode van ongeveer 20 jaar.

Onder het abbatiaat van Margareta van Stein (1303-1333) gebeurde in Viversel (bij Bolderberg) een mirakel toen een priester een stervende de laatste sacramenten wilde toedienen. Toen enkele aanwezigen een hostie aanraakten, begon die te bloeden. De hostie werd naar een kapel overgebracht, en na overleg met de pastoor van Lummen, werd besloten de wonderhostie naar Herkenrode over te brengen. Bij de overbrenging ervan gebeurden talrijke wonderbare tekenen en bij aankomst in de abdij begonnen de klokken spontaan te luiden. Ondanks het feit dat stercienzers doorgaans geen pelgrims aantrekken, werd de hostie door talloze bedevaarders vereerd.¹⁷

De oudste gekende afbeelding van de abdijkerk (fig. 3.1) stamt eveneens uit de 14de eeuw, meer bepaald op een geïllustreerde aflaatbrief uit 1363. Deze éénbeukige kerk, doorgaans toegeschreven aan abdis Beatrix van Lobosch (1341-1354), was opgetrokken uit ijzerzandsteen. De absis in mergel of kalksteen is vijfhoekig en er is een kleine dwarsbeuk of zijkapel te zien. Tegen de kerkmuur is een galerij afgebeeld, vermoedelijk een deel van het kloosterpand.

Toch mag er van uitgegaan worden dat er vóór deze periode al een kerk bestond in Herkenrode. Graaf Arnold V schenkt immers in 1321 een geldsom om vijf kapellen te bekostigen. Een eerste kapel was voorzien in de kerk van de Augustijnen te Hasselt, twee andere kapellen kwamen in de kerk van Kuringen, een vierde was voorzien in de kapel van Rast (tussen Kuringen en Herkenrode, nabij het Aldenhof) en een laatste kapel, ter ere van Sint-Jan kwam in de kerk van Herkenrode.¹⁸

Foto 2.1 Detail van een aflaatbrief (1363) met de oudste afbeelding van de abdijkerk (Foto PCCE).

¹⁷ De massale toevloed van bedevaarders had ook een positieve financiële input voor de abdij. De architectuur van de abdij is hiernaar ook uitgewerkt. Zo kan het 'overdreven' monumentale poortgebouw uit 1531 als een architecturaal baken gezien worden voor de vele pelgrims. Om de stromen pelgrims in goede banen te leiden, is ook in de abdij zelf een specifieke circulatie uitgewerkt. In de 17de eeuw mondde dit uit in het monumentale altaar dat als schrijn diende voor het Heilig Sacrament van Mirakel.

¹⁸ Daris 1874: 22-23.

Onder het abbatiaat van Aleidis van Waanrode (1354-1365) stierf de laatste graaf van Loon, Diederik van Heinsberg (1336-1361). Net als al zijn voorgangers wilde hij in de abdijkerk begraven worden. Volgens de Hasseltse geschiedschrijver Mantelius werd dit geweigerd omdat men ervan overtuigd was dat de graaf nog geëxcommuniceerd was ten gevolge van een conflict met Rome. Deze beslissing was evenwel in 1346 opgeheven, maar niettemin werd de graaf niet in Herkenrode, maar in het Hasseltse Augustijnenklooster begraven. Deze begrafenis vormde het einde van het graafschap Loon, dat definitief opging in het prins-bisdom Luik (1366).

Op het einde van de 14de en aan het begin van de 15de eeuw viel de economische kracht van Herkenrode wat terug. Na enige jaren kwam langzaamaan een herstel. Veel van de koordames kochten in persoonlijke naam goederen en erfrenten aan om die dan naar het klooster door te sluisen.

3.3.3 Renaissance onder de Lechy

Vanaf de tweede helft van de 15de eeuw zorgden aanhoudende conflicten tussen de Bourgondische hertogen en de Luikse prins-bisschoppen voor problemen. De abdij werd verplicht schattingen te betalen, terwijl ook veel landerijen en pachthoven werden vernield door rondtrekkende legers. De heropbouw van de abdij sloopte zo veel geld op, dat weer een aantal domeinen en rechten verkocht moesten worden. In 1498 kreeg abdis Gertrudis de Lechy (1491-1519) van paus Alexander VI de toelating om voor 1500 rijngulden aan bezittingen te verkopen.

Na 1510 verbeterde de politieke en economische toestand. De oorlogsdreiging nam af en door een heropleving van de handel en de landbouw, zag de abdij haar inkomsten weer stijgen. Onder impuls van abdis Gertrudis de Lechy en prins-bisschop Everaard van der Marck (1505-1538) kwam er een verstrenging van de kloostertucht en werden de orderegels strikter nageleefd. Er werd begonnen met de bouw van een nieuw verblijfskwartier voor de koordames.

Herkenrode kende een nieuwe bloeiperiode onder de abbatiaten van Mechtildis de Lechy (1519-1548) en Aleidis de Lechy (1548-1561). Mechtildis de Lechy gaf in 1521 bouwmeester Conrad van Nurenbergh de opdracht om de nieuwe kerk af te werken. Onder haar abbatiaat werden prachtige glasramen in het hoogkoor aangebracht. Voorts bestelde ze op 15 mei 1532 een majolicategelvloer bij Peter-Frans van Venedigen¹⁹. De vierkante centrale tegels, met onder andere historische personages, bijbeltaferelen en dieren, werden omringd door zeshoekige tegels die met planten- en bloemmotieven versierd waren. Op 20 juli 1532 gaf de abdis opdracht het gebeente van de stichters van Herkenrode, de graven van Loon, op te graven en in een monumentale sarcofaag aan de voet van het hoofdaltaar bij te zetten.

¹⁹ De naam van deze Antwerpse koopman duikt nog enkele malen op in aankopen. Hoewel vroeger gedacht werd dat hij de vervaardiger van de majolica-tegelvloer was, blijkt hij enkel als tussenpersoon te hebben opgetreden.

Fig. 3.2: Zicht op het poortgebouw (1531) voor de restauratie.

De bouwactiviteit kende een hoogtepunt met de bouw in 1531 van het poortgebouw (fig. 3.2), in 1542 de bouw van een nieuw refugiehuis in de Maastrichterstraat te Hasselt, de aankoop van een refugiehuis in Sint-Truiden, de bouw van een nieuwe brouwerij tussen 1547 en 1550 en de bouw van het herenhuis in 1559.

3.3.4 Woelige jaren

De eerste jaren van het abbatiaat van Catharina van Goer (1561-1579) waren een voortzetting van de voorspoed van de voorbije halve eeuw. In 1566 brak in de Spaanse Nederlanden echter de Beeldenstorm uit, en een jaar later volgde een gelijkaardige opstand van protestanten in het prinsbisdom Luik. De Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) die vervolgens uitbrak liet zich ook voelen in Herkenrode. De abdij moest losgeld betalen om zich te behoeden van plunderingen en de vele troepenbewegingen hadden een negatieve invloed op de landbouw. De abdij zat in geldnood en moest weerom eigendommen verkopen.

Het abbatiaat van Anna van der Blockerien (1585-1620) vormt de overgang tussen de crisisjaren in de 16de eeuw en de periode van herstel in de 17de eeuw. Het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) bracht rust en de landbouw herleefde. Hierdoor stegen de inkomsten van het klooster ook opnieuw.

Na het beëindigen van het Twaalfjarig Bestand wist de abdij zich door een aantal beschermbrieven te onttrekken aan het geweld. Abdis Margareta van Bergen (1620-1637) kreeg wel af te rekenen met Franse soldaten die het platteland plunderden maar wist dankzij de tussenkomst van de Hasseltse stedelijke milities een plundering van de abdij te voorkomen. Ook de abdis Barbara van

Hinnesdael (1637-1653) en Anna Catharina de Lamboy (1653-1675) kregen met onlusten en plunderingen te maken.

3.3.5 Een tweede rijke bouwperiode

Na de Vrede van de Pyreneeën (1659) kon Anna Catharina de Lamboy beginnen aan de restauratie van haar abdij. Als geen ander heeft ze haar stempel gedrukt op het uitzicht van de abdij met de bouw van de tiendenshuur (1656), de bouw van de nieuwe infirmerie (1658, fig. 3.3), de verbouwing van de oude infirmerie tot damesvertrekken, het bijbouwen van een sacristie aan de kerk (1661) en de bouw van het hoevecomplex met twee hoektorens (1669). Ze liet een nieuw hoofdaltaar maken dat de uitstraling van Herkenrode nog moest vergroten en bestelde een kunstig mausoleum voor zichzelf. Op vraag van deze abdis begon landmeter Pieter Meysman in 1669 aan het opmeten van alle eigendommen en tiendengronden van de abdij. Zijn werk resulteerde in 1685 in een vijfdelige atlas (fig. 3.4)²⁰. Een kaart in deze atlas toont ook de abdij zelf. Hierop zijn duidelijk de verschillende gebouwen waar te nemen, en kan het bovengronds verloop van het grachtenstelsel bestudeerd worden.

Fig. 3.3: Zicht op de infirmerie.

²⁰ De eigendommen van Kasselaar, Bokrijk en Donderslag werden hierin niet opgenomen.

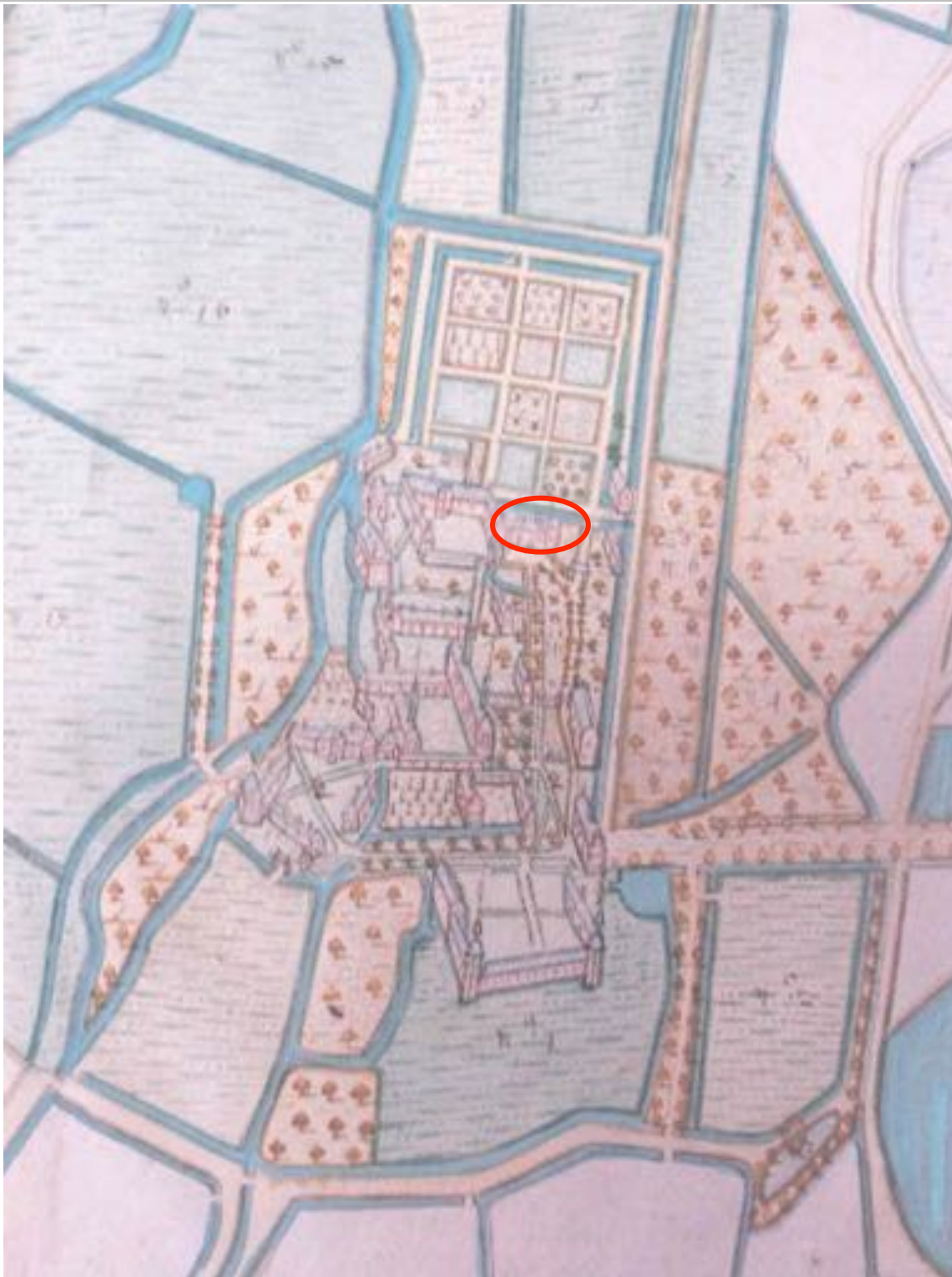

Fig. 3.4: Uittreksel uit het kaartboek van Meysman met aanduiding van het projectgebied.

Na deze periode van rust en herstel braken nieuwe onlusten uit en werd de abdij enkele keren door Franse soldaten geplunderd. Het abbatiaat van Claudia van Merode (1675-1702) is ook een woelige

periode omwille van de secularisatiepogingen²¹ door de Luikse adel. Uiteraard was de cisterciënzerorde hiertegen gekant omdat ze met Herkenrode een hele rijke abdij zou verliezen.

3.3.6 De rijke 18de eeuw

De abdij treedt de 18de eeuw binnen onder abdis Catharina van Mombeek (1702-1725). De vele adellijke koordames leven er een leventje naar hun stand, gekoppeld aan een strikt spiritueel leven. Hierop zag tot het begin van de 18de eeuw de abdij van Aulne toe, maar deze taak wordt overgedragen aan de abdij van Val-Dieu.

Veel geld van de abdij ging uit naar het bestellen en aankopen van kunstschaten en het verfraaien van de gebouwen. Aanvankelijk waren dit maar kleine werken, maar in 1768 deed abdis Anne de Croy (1744-1772) een beroep op architect Laurent Benoit Dewez (1731-1812) om de hele abdij naar classistische normen te herbouwen. Een volledige nieuwbouw was gepland (fig. 3.5)²², maar uiteindelijk zou enkel het nieuwe abdisenkwartier gerealiseerd worden omdat de visie van de volgende abdis, Augustine van Hamme (1772-1790), niet overeenkwam met die van haar voorgangster. Augustine van Hamme liet de Luikse architect Barthélemy Digneffe (1724-1784) nieuwe plannen voor een kloosterkerk tekenen, maar ook hier komt niets van in huis.

In 1786 probeert de Luikse adel opnieuw om Herkenrode te seculariseren. Bij de dood van Augustine van Hamme zorgt verdeeldheid onder de zusters ervoor dat er geen nieuwe abdis kon worden gekozen. De Luikse Revolutie (1790) brak onverwacht uit en na het beëindigen hiervan had de prins-bisschop andere prioriteiten.

Toen abdis Josephine de Gondrecourt (1791-1796) uiteindelijk verkozen was, kreeg ze al gauw af te rekenen met Franse Revolutionairen die in 1792 een eerste keer de Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik binnenvielen. Na enkele maanden werden deze vijandige troepen, die op nieuwjaarsdag 1793 een inventaris van de goederen waren komen maken, verdreven. De vrijheid was maar van korte duur, in de zomer van 1794 trokken de Fransen een tweede maal Herkenrode binnen. De zusters waren toen al gevlucht naar Ratingen (nabij Düsseldorf). Met een wet van 1 september 1796 werden alle kerkelijke instellingen afgeschaft en verwerd hun bezit tot 'nationaal domein'. Op 12 december van datzelfde jaar werden de zusters verplicht definitief hun eeuwenoude klooster te verlaten. Een kaart uit 1792 laat het bezit van de abdij, met aanduiding van de functie van de gebouwen, mooi zien (fig. 3.6).

²¹ Historisch was Herkenrode onttrokken aan de wereldlijke en kerkelijke machten. Door de abdij tot een kapittel voor kannunikessen om te vormen, wou de Luikse adel zich voorzien van een goede verblijfplaats van haar overbodige dochters, die terug (en met behoud van alle meegebrachte eigendommen) konden uittreden als zich een geschikte huwelijkskandidaat aandienende.

²² Dewez deed een opmeting van de bestaande toestand van de gebouwen, om deze vervolgens gefaseerd af te breken en te vervangen door de nieuwbouw. Dit opmetingsplan is nu een goede bron om zowel het gebouwenareaal als de binnenindeling beter te kennen.

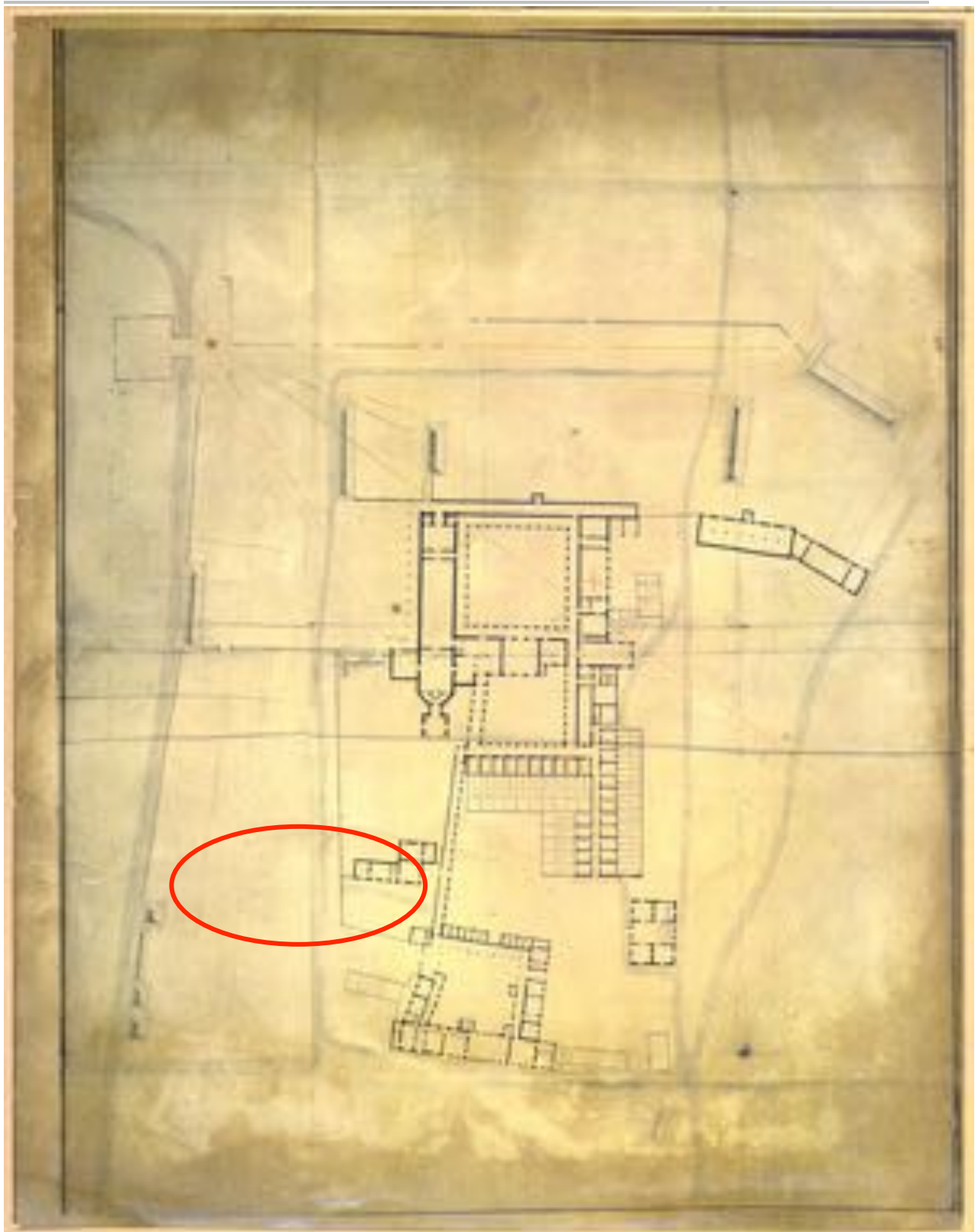

Fig. 3.5: Opmetingsplan van architect Dewez met aanduiding van het projectgebied (Foto PCCE).

Fig. 3.6: Schets uit 1792 met aanduiding van de verschillende gebouwen en het grachtenstelsel.

3.3.7 Herkenrode na de abdij

Na de Franse Revolutie werd het hele kloosterdomein verkocht (1797) aan de twee rijke industriëlen Guillaume Claes en Pierre Libotton. In de kerk werd een suikerraffinaderij ondergebracht, de tiendenschuur deed dienst als spinnerij en de molen bleef behouden. Het 18de-eeuwse abdissenkwartier werd omgebouwd tot kasteeltje en de Franse tuin veranderde in een Engelse landschapstuin.

Vrij snel volgde echter de aftakeling van het site. Zo werden de kunstschaten van de kerk en het klooster verspreid over de vele kerken in de omgeving. In 1826 brak vervolgens een verwoestende brand uit die veel kloostergebouwen in de as legde. Hierop volgde de grondige afbraak van de kerk en het kloosterpand in 1844. Een laag van teelaarde (circa 25 cm) en een puinlaag (circa 55 cm) deden de archeologische sporen af.

In 1972 verkocht één van de testamentaire erfgenamen van de familie Claes, André Hermant, een deel van de abdij aan de Damen Kanunnikessen van het Heilig Graf uit Bilzen. Sindsdien wonen er op Herkenrode terug zusters.

Het Vlaams Gewest kocht de overige gebouwen en een 110 ha groot domein aan op 12 mei 1998. Momenteel is men volop bezig met de restauratie van de gebouwen, en wordt een totaalconcept voor de hele site uitgewerkt. In deze plannen kaderen ook de archeologische opgravingen.

3.4 Archeologische voorkennis

In 2004 en 2005 vonden opgravingen van de verdwenen abdijsite Herkenrode plaats (fig. 3.7). Zeker voor de pre- of vroege abdijsite en de eerste abdijsite, zijn deze gegevens een grote aanvulling en ook verandering van de gekende geschiedenis.

Vooreerst werden de resten van een oude watermolen (minstens 2de helft 12de eeuw), in leen geven door de graaf van Loon aan een zekere Tegnou, opgegraven. Toen de graaf zijn eigendom wilde verkopen aan broeder Hendrik, werd Tegnou bijna verplicht zich hierin te schikken, en zijn molen te verlaten. De onmiddellijke aanwezigheid van water en drijfkracht op de site, maakte de plaats zeer aantrekkelijk.

Vervolgens nemen enkele broeders, onder impuls van broeder Hendrik, hun intrek in het molengebouw. In Bussels verhaal is de identificatie van het leengoed als het Aldenhof verkeerdelijk, en moet dit slaan op het molengebouw. De 'kolonisatie' van Herkenrode zou dus niet vanuit het Aldenhof gebeuren, maar vanop de site zelf!

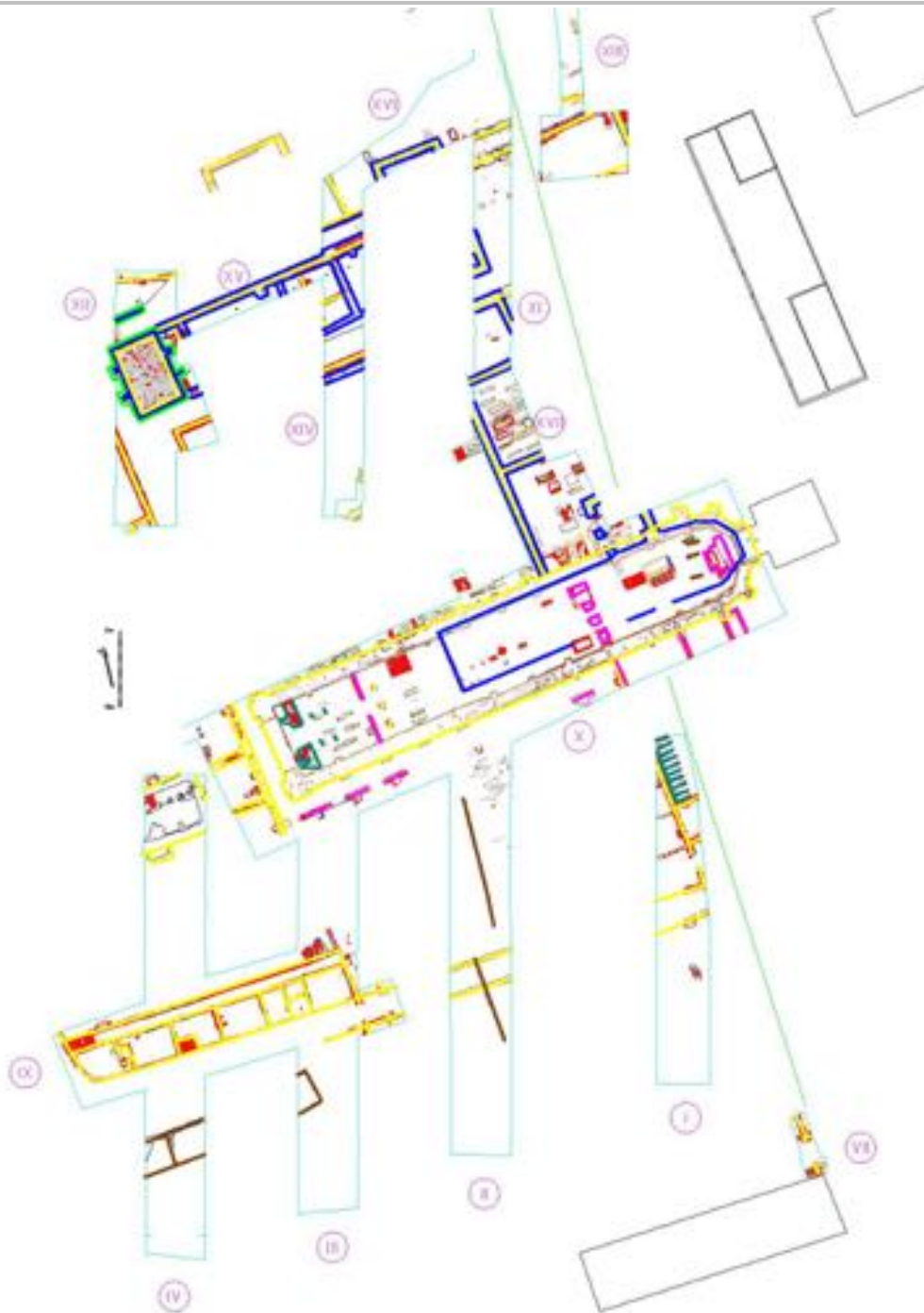
Nadat de watermolen definitief buiten werking wordt gesteld (late 12de eeuw), breidt de abdij verder uit. Sporen van een noordelijke en oostelijke vleugel werden onderzocht. De ligging van de kerk kon uiteindelijk ook vastgesteld worden.

De datering van de abdijsite kon bijgesteld worden. Er wordt uitgegaan van een bouw tussen 1317 (binnenbrengen van het Heilig Sacrament van Mirakel) en 1323 (dood van graaf Arnold V die omwille van de nog niet ver genoeg gevorderde staat van de werken in Averbode begraven moest worden). Hoewel van een nog oudere kerk geen sporen werden teruggevonden, durven we aannemen dat er zich op dezelfde lokatie al vanaf de einde van 12de eeuw een kerk of kapel bevond.

De problemen rond de datering van deze kerk, leidden ons naar het eigenlijke concept van de kerk. Het was heel duidelijk dat de Loonse graven de abdij vooral concipieerden voor hun eigen roem en prestige. Zoals op meer plaatsen het geval was, is er sprake van een architectuur voor cisterciënzers. Het grondplan van de abdij voldoet niet aan wat algemeen genomen het traditioneel plan van een cisterciënzerabdij wordt genoemd.

Niet zozeer de wens voor een nieuwe stichting te doen in een onontgonnen streek bracht broeder Hendrik naar Herkenrode. Voor het prestige van de graaf van Loon was het belangrijk dat hij een abdij van een goed aangeschreven orde in de onmiddellijke omgeving van zijn verblijfplaats, het prinsenhof, had.

Toch mag het belang van Herkenrode voor de graven van Loon niet overdreven worden. Andersom waren de graven van Loon wel heel belangrijk voor Herkenrode. In 1532 wordt de legendarische schenking van de graaf van Loon beschreven op een grafmonument in de nieuwe abdijsite. De zusters gebruikten toen de graven van Loon om hun eigen prestige te verstevigen.

Figuur 3.7: Schematische voorstelling van de verschillende fasen:
 Pre- of vroege abdijfase (midden 12de eeuw): groen
 Eerste abdijfase (113de-15de eeuw): blauw
 Tweede abdijfase A (16de eeuw): geel
 Tweede abdijfase B (17de eeuw): paars
 Tweede abdijfase (18de eeuw): appelblauw
 Vervalfase (19de-20ste eeuw): bruin

In de eerste helft van de 16de eeuw was er in Herkenrode een ongekennde bouwactiviteit. De abdij herstelde zich van de tegenslagen op het einde van de 15de eeuw, en een belangrijke rol was hierbij weggelegd voor de abdisen Gertrudis, Mechtilidis en Aleidis de Lechy. Een bewaarde bundel met contracten uit de periode 1512-1550 laat ons toe een beeld te krijgen van de groei van de site.

Het oudste nog bestaande gebouw uit deze periode zijn de zusterverblijven. Met het begin van de bouw van de nieuwe kloosterkerk, volgens ons te dateren tussen 1512 en 1519, werden de veranderingen pas echt duidelijk. De oude middeleeuwse abdijskerk werd verbreed en met wel 24m verlengd.

De verschillende gebouwen uit deze periode konden uitvoerig onderzocht worden tijdens de opgravingen. Het kloosterpand was nu wel een gesloten vierkant.

Het einde van de 17de eeuw stond in het teken van een revival in de verering van het Heilig Sacrament van Mirakel. Een groot deel van de bouwactiviteit uit deze periode is hierop afgestemd. De bouw van de sacramentskapel, het nieuwe hoogaltaar, de galerij ten zuiden van de kerk en het kruiskoor zijn hiervan de getuigen, bedoeld om de pelgrimsstroom in een goede baan te leiden. De monumentaliteit van vooral het altaar moet het prestige van de pelgrimage enkel verhoogd hebben. Ook de andere bouwactiviteiten tonen het indrukwekkende beeld dat de abdij van zichzelf wou geven. De infirmerie is een architecturaal staaltje van meesterschap, en de tiendenschuur met de abdijskoeve tonen op monumentale wijze aan waar de abdij haar inkomsten vandaan haalde.

De 18de eeuw is de eeuw van de plannen. Veel ervan wordt niet verwezenlijkt. Toch krijgt de abdij een nieuw uitzicht. De verschillende abdisen proberen hun abdij aan te passen aan de wensen en stijlen van hun tijd. Archeologisch is hiervan uiteraard weinig terug te vinden. Toch bewijzen de vele kunstwerken, nu verspreid over de weide omgeving van Hasselt, de ongelofelijke rijkdom van de abdij.

Moons geeft cijfers voor het einde van de 18de eeuw, die de rijkdom van Herkenrode illustreren. Voor het jaar 1791 komt hij qua inkomsten uit op een totaalbedrag van 96.386 gulden. Hierbij is nog niet de waarde van de roerende en onroerende voorwerpen geteld.

Voor het eigenlijke projectgebied zijn er veel minder gegevens voor handen. In de jaren 80 van de 20ste eeuw werd wel al onderzoek gedaan van het "Wit Huys" dat zich tussen het 16de en 18de-eeuwse abdisenkwartier bevond (fig. 3.8). De functie van dit "Wit Huys" is niet gekend. Hoewel de resten van het ijzerzandstenen gebouw (in de 16de eeuw overbouwd door een bakstenen gebouw) niet uitgebreid en indrukwekkend waren, geeft de aanwezigheid van deze constructie wel een beeld van de uitgestrektheid (al in de eerste abdijsfase) van de abdijsite.

In de zone van de aardgasleiding wordt ook het schoolgebouwtje (novicen) aangesneden. Dit gebouw is zowel te zien op de plannen van Meysman en Dewez als op de gravure van Remacle Le Loup (fig. 3.9).

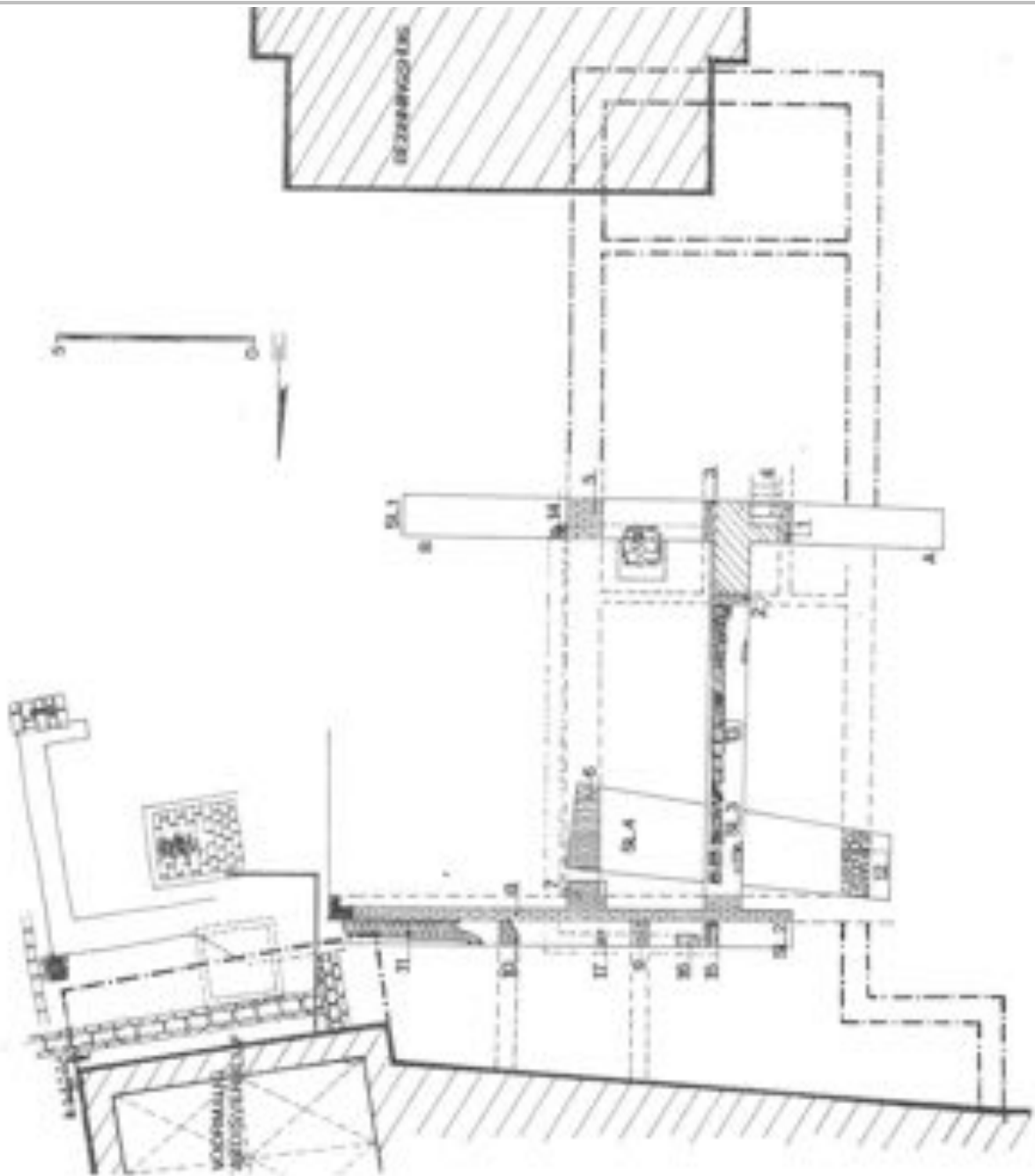

Fig. 3.8: Opgravingsplan "Wit Huys"²³.

²³ De Dijn 1986: 79.

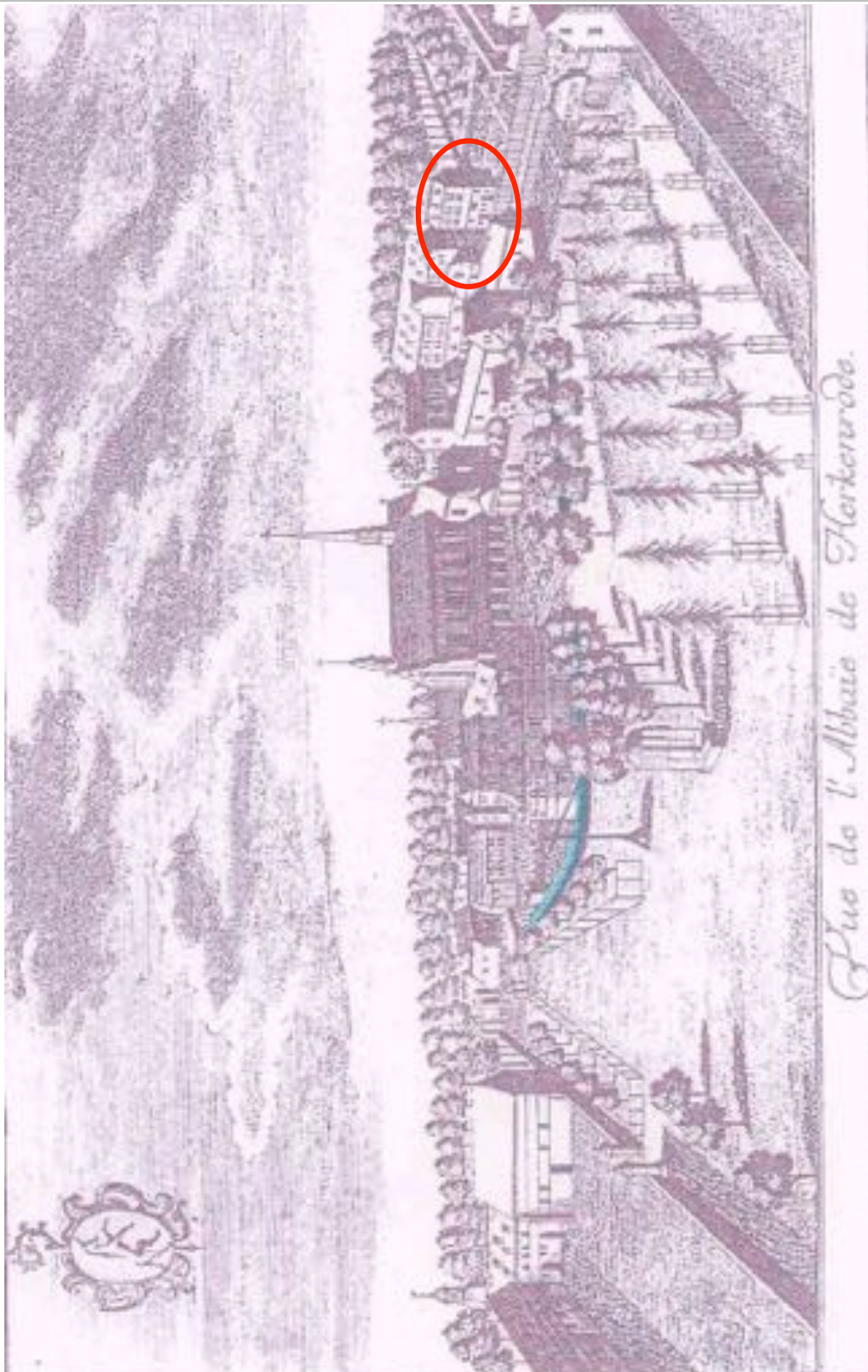

Fig. 3.9 : Gravure van Remacle Le Loup met aanduiding van het schoolgebouwtje.

Hoofdstuk 4 Resultaten van het sporenbestand

Tijdens het archeologisch onderzoek (fig. 4.1) werden in totaal 6 sporen waargenomen, 4 muurfragmenten (S1, S2, S3 en S4) en 2 grote uitbraaksporen (S5 en S6). De muren waren alle in baksteen (formaat: 22 x 11 x 5 cm) en waren gemetseld met een harde, witte kalkmortel. De natuurlijke bodem werd nergens aangetroffen binnen de sleuven.

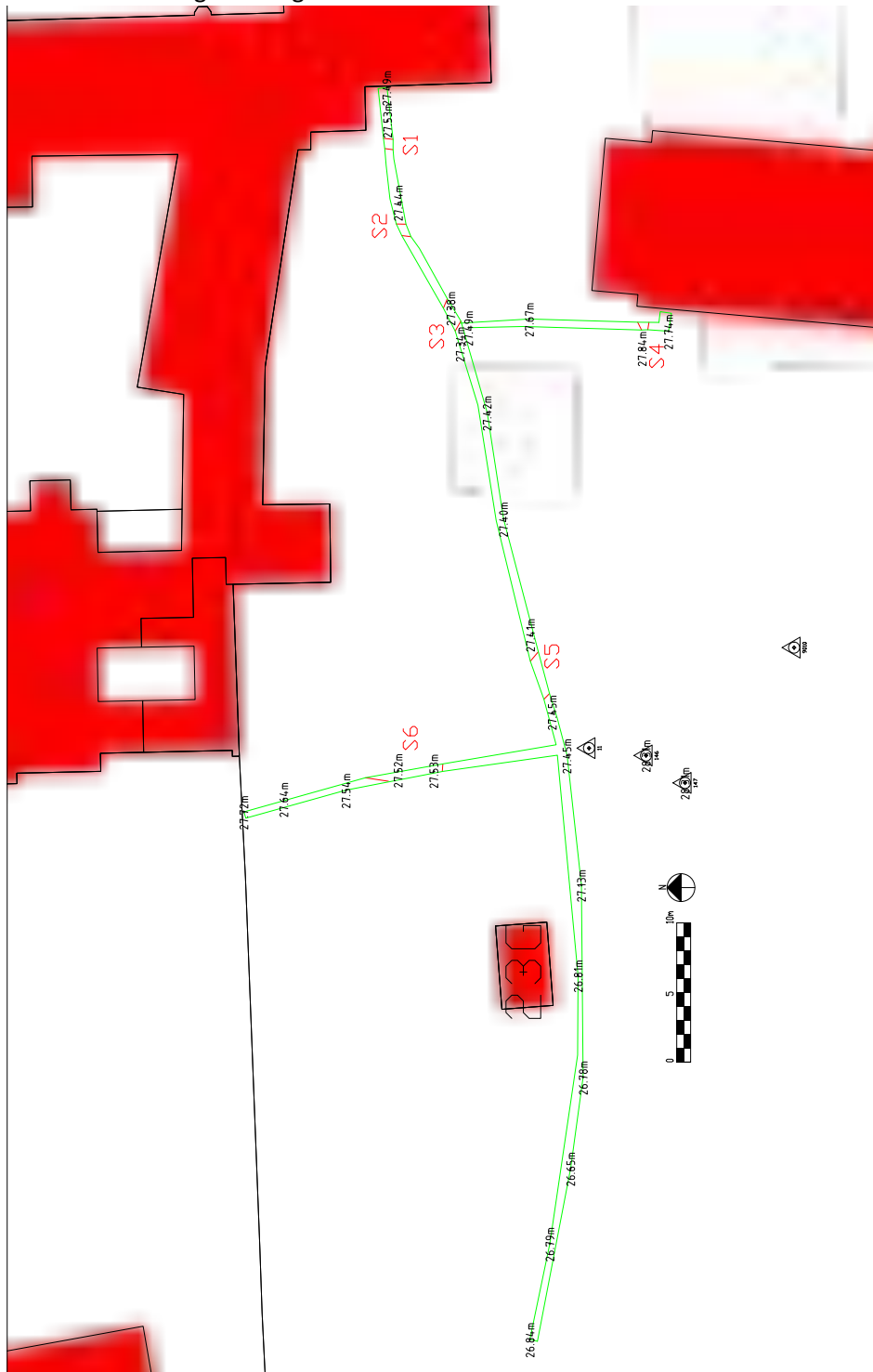

Fig. 4.1: Opgravingsplan.

Fig. 4.2: Bakstenen muurfragment.

Fig. 4.3: Uitbraakspoor S5.)

Hoofdstuk 5 Interpretatie van de vindplaats

De aangetroffen muurresten kunnen geïnterpreteerd worden als delen van het reeds deels opgegraven "Wit Huys". Zowel S1 als S2 komen perfect overeen met de in 1982 ingemeten muurfragmenten of het vermoedelijke tracé ervan. De bakstenen muur S3 bevond zich in een zone die reeds sterk verstoord was door de aanwezigheid van een aantal nutsleidingen. Dit kan een invloed hebben gehad op de bewaring en de herkenning. Ook het werken in zeer smalle sleuven bevordert het onderzoek niet altijd. Muur S4 lijkt zich net ten zuiden van het "Wit Huys" te bevinden. Mogelijk maakt het deel uit van een trapconstructie (als toegang), maar meer waarschijnlijk gaat het gewoon om de zuidelijke buitenmuur zelf. Archeologisch was hier immers geen voorgaand onderzoek gedaan en berust de reconstructie uit 1982 op het plan van Dewez.

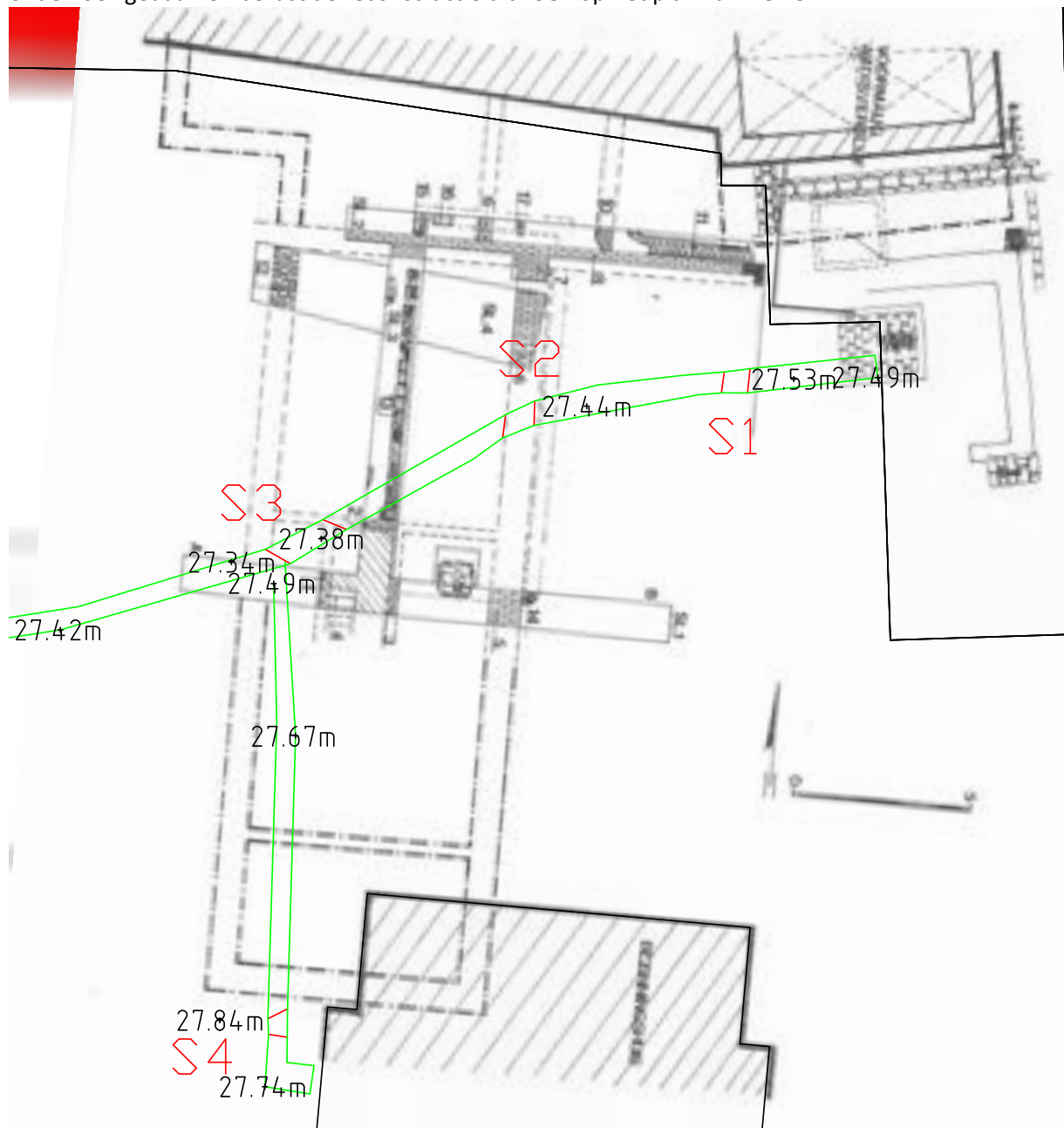

Fig. 5.1: Opgravingsplan geprojecteerd op de eerdere opgravingen van het "Wit Huys".

Sporen S5 en S6 zijn uitbraaksporen die toehoren aan het verdwenen schoolgebouwtje dat op verschillende plannen afgebeeld staat (Meysman, Dewez). Een exacte georeferentie van deze plannen is echter niet mogelijk. Toch kunnen de resten met grote zekerheid aan deze structuur worden toegeschreven, die daarmee ook precies gelokaliseerd is. De totale omvang van het gebouw is nog onbekend.

Hoofdstuk 6 Besluit

Conform art. 4 § 2 van het Decreet houdende Bescherming van het Archeologisch Patrimonium van 30 juni 1993 (B.S. 15.09.1993), gewijzigd bij decreet van 18 mei 1999 (B.S. 08.06.1999), 28 februari 2003 (B.S. 24.03.2003), 10 maart 2006 (B.S. 7.6.2006), 27 maart 2009 (B.S. 15.5.2009) en 18 november 2011 (B.S. 13.12.2011) zijn de eigenaar en de gebruiker ertoe gehouden de archeologische monumenten die zich op hun gronden bevinden te bewaren en te beschermen en ze voor beschadiging en vernieling te behoeden.

Daarom werd een archeologische begeleiding van de werken gevraagd. Het beperkte aantal sporen dat werd aangetroffen was het gevolg van de ligging van het eerste archeologisch relevante vlak dat zich nog iets dieper bevonden zal hebben. Enkel het onderzoek van de aardgasleiding leverde relevante sporen op. Doordat de overige werken nog ondieper waren, werden hierbij geen sporen aangetroffen.

In totaal werden 4 muurfragmenten aangetroffen die onderdeel uitmaakten van het reeds deels in 1982 onderzochte "*Wit Huys*". De 2 uitbraaksporen wijzen de locatie aan van het verdwenen schoolgebouwtje (novicen).

Bibliografie

- Baerten J. 1969: *Het graafschap Loon (11de-14de eeuw). Ontstaan-politiek-instellingen*, Assen.
- Bussels M. 1946: Over het ontstaan der abdij van Herkenrode, in: *Het Oude Land van Loon* 1, 20-26.
- CALUWAERTS G. 2002: *Herkenrode zoals het is, Herkenrode zoals het was*, Hasselt.
- CALUWAERTS G., BERX J., REYMEN M. & ILSSEN M. 2004: *200 jaar leven, wonen en werken op Herkenrode*, Lier.
- DARIS 1874: *Notices historiques sur les églises du diocèse de Liège* 4, Luik.
- DE DIJN C.G. 1986: Herkenrode. Oord van Herbronning, in: *Kunst en Oudheden in Limburg* 30, Borgloon.
- IMPE M. 1979: De gebouwen van de Herkenrode-abdij, in: *Het Oude Land van Loon* 34, 157-228.
- LAWRENCE C.H. 2004: *Kloosterleven in de middeleeuwen. In West-Europa en de Lage Landen*, Amsterdam.
- LEKAI L.J. 1980: *De orde van Citeaux, Achel*.
- LYNA J. 1956: *Het graafschap Loon. Politieke en sociale overzichtelijke geschiedenis*, Beringen.
- MOONS J. 1997-2000: De Herkenrodeabdij en haar domein op het einde van het Ancien Régime, *Limburg-Het Oude Land van Loon* 76, 1997, 269-286 & 349-383; 77, 1998, 149-192; 79, 2000, 133-192.
- MOONS J. 2001: *De Herkenrodeabdij en haar domein op het einde van het Ancien Regime*, Hasselt.
- REUSENS E. 1879: Documents relatifs à l'abbaye de Herckenrode, in: *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique* 16, 221-313.
- SMEETS M. 2006: *Herkenrode omgekeerd. Rapport betreffende het archeologisch onderzoek naar de resten van de voormalige cisterciënzerinnenabdij*, z.p.
- VAN DER EYCKEN M. (ED.) 2002: *Herkenrode 'abdij en levend monument'*, Deurne.
- VAN HEES C. 2002: *Baardmannen en puntneuzen. Vorm, gebruik en betekenis van gezichtskruiken 1500-1700*, Zwolle.
- VRIENDEN VAN HET STADSMUSEUM VZW 1982: *Herkenrode 800 jaar*, Hasselt.

